

УДК 130.2:37.013.3

<https://orcid.org/0000-0002-4231-7992>

## ОСВІТА І РИНКОВА ЕКОНОМІКА: ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ

С.О.Сааков, аспірант кафедри філософії ХНПУ імені Г.С.Сковороди

*У статті розглядається вплив ринкової економіки на освітні процеси на глобальному та національному рівнях. Аналізуються умови комерціалізації сучасної освіти та її наслідки. Висвітлюється роль освіти і грошей у стратегіях життєтворчості сучасної людини. Доводиться, що фінансування освіти має стати дієвим засобом забезпечення її якості.*

**Ключові слова:** освіта, гроші, глобалізація освіти, комерціалізація освіти, свобода, право, демократія.

Економічні явища є визначальними для сучасної цивілізації. Ринкова економіка є головним фактором організації виробництва, економічного життя, який не може не впливати на всі інші сфери суспільного буття – освітню, культурну, політичну. «Ринкова економіка, - зауважує В. Кремень, - це не просто товарне обмінно-оцінювальне господарство, а господарство, орієнтоване на прибуток, приріст грошей. Метою господарювання стає насамперед виробництво матеріальних благ завдяки активності людини, її сутнісних сил» [5, с. 3]. Як доводить історія, гроші однаково успішно обслуговують як творчі, так і деструктивні людські дії та вчинки. Суспільне буття є багатоаспектним і різноманітним, розвивається і функціонує в результаті багатьох факторів, освіта і фінансово-економічна сфера – є найважливішими серед них.

Яким є взаємозв'язок освіти і грошей: що впливає на його еволюцію та його якість; яка система соціальної взаємодії освіти та економіки стимулює, а яка гальмує суспільні відносини та людський розвиток? Над цим складним питанням, спираючись на теоретичний досвід та прагнучи осмислити уроки історії, міркують представники різних наукових дисциплін. Спроба окреслити деякі відповіді на це складне і відкрите питання дозволяє із площини теоретичної перейти у площину вирішення конкретних освітніх, економічних, гуманітарних, соціальних питань.

Соціальний аспект феномену грошей розглядається переважно в дискурсі глобалізації (З. Бауман, У. Бек, А. Валлерстайн, Е. Гідденс, О. Гьофе, Р. Дарендорф та ін.), соціально-психологічний аспект – в психології грошей (Г.Авер'янова, І.Зубіашвілі, В. Москаленко та ін.). В філософсько-освітньому дискурсі педагоги, науковці, економісти, філософи питання грошей розглядають в контексті модернізації освітньої системи України: економічний вимір освіти в суспільстві; управління освітою; оптимізація системи фінансування освіти; освітні послуги як товар; економіка школи (тіньова економіка школи); освіта як бізнес на ринках статусів і капіталів; як зробити інвестиційно привабливою українську освіту та інші [1, с. 1]. Філософсько-освітній вимір питання грошей знайшов своє відображення в аналітичних та публіцистичних працях сучасних українських та зарубіжних науковців В. Андрющенко, Я.Варуфакіса, А.Ковриги, В. Кременя, М.Култаєвої, Б.Шерер та інших.

Дослідження освітнього аспекту теорії грошей має міждисциплінарний характер, включає такі наукові сфери та напрямки як теорія глобалізації, філософія освіти, економіка освіти, теорія соціального управління, психологія грошей, соціальна етика, економічна етика, фінансове право та інші.

У цій статті розглянемо вплив сучасних соціокультурних контекстів на взаємозв'язок філософії освіти і філософії грошей.

Глобалізація фінансових ринків, їх відкритість визначають зростаючу мобільність знань і освітніх послуг. Фінансова структура економіки нині випередила реальний аспект економіки, який стосується виробництва товарів і послуг. Одна з ключових нових рис постіндустріального суспільства (в якому кількість зайнятих у промисловості нижча від кількості зайнятих у послугах) полягає не лише в тому, яким чином відбувається виробничий процес (тобто за допомогою машин, керованих комп'ютером, а не людей), а й у тому, що саме виробляється [10, с. 145]. Отже, інтенсифікація процесів глобалізації, що має прояв у активізації ринкових відносин, посиленні

конкуренції, безпосередньо впливає на освітні комунікації на рівні міжнародних взаємодій, в межах національних освітніх систем, життєтворчості індивідів (ставлення людей до грошей).

В інформаційному суспільстві глобальні мережеві структури капіталу (М. Кастельс) впливають на духовне виробництво насамперед університетів, що мають бути конкурентоспроможними у всьому світі. Отже, ринок та гроші мають безпосередній вплив на інновації, глобалізацію та децентралізацію вищої освіти, формують її здатність до гнучкості й адаптованості.

Як взаємопов'язані ринок, власність і свобода? Які умови необхідні для рівноваги ринку, для забезпечення людської свободи та соціальної справедливості? В епоху становлення капіталістичних відносин розуміння свободи виходило не тільки з безумовності і абсолютності свободи (як її розумів І.Кант), а й насамперед з права власності. У виступі в Папській Академії суспільних наук Іван Павло II звертаючись до ситуації, як склалася внаслідок глобалізації, зауважив, що «ринок, опанований безумовною свободою, більше не приносить користі людям та суспільству». «Потрібно, - продовжив Іван Павло II, - забезпечити рівновагу ринку, в якому будуть застосовані принципи субсидіарності та солідарності [10, с. 7].

Кожна держава мусить оберігати й розвивати національну економічну, фінансову, освітню систему. Функціонування цієї національної системи визначається рівнем не тільки економічного розвитку країн, а й організацію державної влади, зрілістю державних і соціальних інститутів, організаційною будовою механізмів управління, станом державного та громадського контролю тощо. Громадяни оцінюють економічну та фінансову політику по тому, на скільки вона дозволяє дорослим і дітям у суспільному житті використовувати свої природні здібності, в тому числі й здатність до економічного підприємництва.

З переходом України до капіталістичної парадигми економічного розвитку суспільство разом із «владою грошей» відчуло падіння рівня

духовних, моральних, культурних та професійних норм і цінностей, зниження рівня освіти та освіченості. Голосуючи за незалежність в грудні 1991 року, українці керувалися не лише політичними, а й економічними міркуваннями. Їх надію підтверджували й експертні прогнози, наприклад, фахівці Дойчебанку обіцяли Україні одне з перших місць серед республік СРСР за передбачуваним рівнем процвітання (історик Г. Касьянов вважає, що «навіть чи акуратні німці могли помилятися» [3, с. 65]).

Економічна криза, яка у перші роки незалежності перетворилася на стрімкий обвал економіки, розпочалась ще в роки застою, проте кризу можна було скоротити в часі політикою рішучих економічних перетворень. Ментально, за своїми звичками та суспільними інстинктами, способами соціальної поведінки суспільство (населення та можновладці) ще перебувало в плановій адміністративній економіці, де приватна ініціатива ототожнювалася зі здатністю вкрати і обманути державу (привласнити державну власність). «Саме тому, - вважає Г.Касьянов, - все стратегії переходу до ринку здійснювалися шляхом непослідовного впровадження елементів ринкової економіки, адміністративного втручання держави в економічні процеси, протидії реформам лобістських груп в парламенті» [3, с. 67].

Перешкодою на шляху переходу до цивілізованих форм ринку була пасивність значної частини населення, негативні стереотипи щодо підприємницької діяльності. Крім того, у період переходу до ринкового господарства недооцінка в державній освітній політиці формування фінансової грамотності та культури економічної активності, відсутність у публічній площині, ЗМІ інтелектуальних ініціатив з економічного та фінансового просвітництва, поглиблювало в суспільстві почуття економічної нестабільності та фінансової невпевненості.

І сьогодні поширення бідності, її глибина, критична поляризація доходів між соціальними групами залишаються однією з найгостріших соціальних проблем в Україні. Крім того, ринкову трансформацію економіки

в сучасній Україні ускладнюють існуюче культурне та соціальне різноманіття, співіснування ідей націоналізму і глобалізації, протекціонізму і вільного ринку, загальнолюдських цінностей та прагнення окремих соціальних груп до самоізоляції.

Загальновідома інтеграційна функція освіти для культурного і цивілізаційного розвитку держави, суспільства, нації. Проте серйозною проблемою для відновлення суспільної довіри до освіти, підвищення рівня її якості є система прихованих монополій, державна бюрократія центру і регіонів, відсутність реальної економічної свободи. Чим більше людей відчують економічний поступ в житті своїх родин, рівний доступ дітей до якісної освіти, збільшення можливості до чесної підприємницької діяльності, тим швидше будуть проходити процеси посттоталітарної трансформації та євроінтеграції.

Відсторонення громадян від механізмів соціального управління, відсутність реальної демократії, контролю за органами державної влади заважає: 1. впровадженню освітніх реформ та інновацій, послідовному проведенню реформи інклюзивної освіти; 2. ефективному використанню фінансових і матеріальних ресурсів у дошкільній, середній та вищій освіті; 3. збільшенню обсягу освітніх інвестицій з боку недержавних структур.

Наукові та публічні дискусії щодо комерціалізації сучасної освіти та її світоглядних наслідків розгортаються у соціальному та екзистенціальному модусах (які є певним чином взаємопов'язаними) та торкаються таких проблемних питань: монетарна політика держави та розвиток освіти; бюджетні програми та розвиток людського капіталу; як поєднати інтереси різних груп, учасників освітнього процесу (втілення в освітній процес принципу рівного доступу до освіти); джерела фінансування закладів освіти та як кошти, які виділяються на освіту, використовуються; марнотратство чи інвестиція: проблеми неефективного використання грошей в освіті; світовий досвід функціонування закладів освіти та ін.

Для прогресивних змін в освітній сфері потрібні нові принципи управління та достатнє фінансування. Не всі школи мають достатні ресурси. Щоб забезпечити сталий розвиток своїх освітніх закладів, поліпшити матеріально-технічну базу українські школи змушені працювати над пошуком додаткових коштів самостійно. Як доводить досвід, використання краудфандингу для освітніх цілей (наприклад, платформа для реалізації освітніх цілей GoFundEd, що створена громадською організацією Центр інноваційної освіти «Про.Світ») активно виховує у агентів та адресатів освіти (вчителів, учнів та громадських активістів) здатність почуття економічної свободи та демократичної самоповаги [8]. Участь в такій діяльності дозволяє перемогти соціальну пасивність, різного роду страхи, які можуть перешкоджати молодій людині в майбутній підприємницькій діяльності (страх помилки чи невдачі), навчає вчителів спілкуванню з батьками через соцмережі, локальні медіа. Це також спосіб навчитися налагоджувати діалог, взаєморозуміння, створювати спільний словник слів і домовлятися про поняття та сенси [8].

Водночас при відсутності державного чи суспільного контролю можливі випадки, коли керівники навчальних закладів під прикриттям «осучаснення» матеріально-технічної бази залучають нібито гроші спонсорів (а насправді партнерів по бізнесу) з метою власного збагачення, а не покращення якості навчання. В таких випадках батьки, педагоги, громадськість мають стояти на захисті прав дітей.

Не можна заперечувати потребу в капіталі в сфері освіти - виражену в грошовому еквіваленті матеріальну потребу освітніх інституцій в грошових коштах і матеріальних засобах, необхідних для виконання поставлених освітніх цілей та забезпечення соціальної рівноваги як основи для реалізації людьми свободи. Але, як зауважують учені, оскільки початкова і середня освіта є обов'язковою («примусовою»), пряме застосування економічної термінології і класичних економічних понять до цієї освітньої сфери не є можливим [4, с. 12]. Обов'язкова освіта повинна трактуватися як логістика

формування нації, її базових якостей і здібностей поза залежності від економічної чи ділової доцільності та калькуляцій рівня «повернення на інвестиції» [4, с. 13]. Отже, в питанні монетизації освіти слід уважно ставитися як до виправданої, так і до невиправданої діяльності із залученням інвестиційних коштів.

На думку сучасних учених, формування капіталізму, яким рухає знання, відображає зміну технології влади, режимів капіталістичного накопичення і управління розвитком суспільства [4, с. 7]. В цих умовах змінюється соціальний (політекономічний) статус університетів, вони стають важливими суб'єктами – джерелами національної конкурентоспроможності, стратегії розвитку «університетського сектору», базовими елементами національних політик економічного розвитку [4, с. 7]. Першими взяли курс на інтернаціональні відносини та інтенсивну економіку університети США, це забезпечило державі та суспільству перші позиції у світовій науці та високотехнологічному виробництві. Європейська освіта досить довго трималася консервативних поглядів [11, с. 156]. З цього приводу К. Ясперс у роботі «Ідея університету» писав, що університет – «професійна школа, світ навчання, дослідницька установа...в ідеї університету ці цілі утворюють нерозривну єдність. Одна мета не може бути відокремлена від решти без того, щоб не ліквідувати духовну сутність університету і водночас не загинути самій» [12, с. 66]. Економічні виклики часу, завдання підвищення конкурентоспроможності національних економік вимагає уряди та суспільства більш чутливо ставитися до питання комерціалізації сучасної освіти, насамперед університетської. Історично університет був зразком свободи та місцем генерації знань, сучасна необхідність залучати інвестиції з різних джерел не означає, що університет має функціонувати лише за законом попиту і пропозиції. У зв'язках освіти і бізнесу, на національному та транснаціональному рівнях потрібен порядок конкуренції, який сприяє функціонуванню вільного ринку, розвитку демократичних інститутів та добробуту громадян. Видатний німецький філософ О. Гьофе пише:

«Ринковий порядок чинить опір трьом наступним явищам: монополії та олігополії, картелям та нечесній конкуренції. Тільки там, де спотворені перешкоди для існування цих спотворень, виникає вільний ринок не в емпіричному, а в нормальному значенні, конкуренція якого служить колективному добробуту» [2, с. 367]. Отже, для реалізації інтелектуального потенціалу університетів, збереження духовної свободи, вільної конкуренції та добробуту громадян важливим є глобальний та національний державно-правовий порядок. Для визначення завдання української освітньої політики в сфері фінансів та економіки важливим є зауваження М.Д.Култаєвої, що «визнання відданості демократії, відстоювання демократичних цінностей та норм життя є пріоритетним завданням для всіх суспільств, які прагнуть досягти сталого розвитку, утримувати та примножувати досягнене і, головне, забезпечити гідне існування кожній людині» [6, с. 94].

Дійсно, у стратегіях життєтворчості молоді української людини гроші батьків не завжди є запорукою її майбутнього щастя. Як свідчить досвід, молоді люди, з багатих сімей, чиї батьки накопичили свої капітали у «лихих дев'яності», ведучи розкішне життя та не вміючи заощаджувати, швидко збанкрутіли. Ті ж діти, яку прагнучи до досконалості, наполегливо вчилися, багато і уважно читали, розширювали кругозір в освітніх комунікаціях, практиках самоуправління, волонтерській діяльності, мріяли про щасливе життя і фінансову незалежність – не потрапили в пастку «напівосвіченості», навчилися правильно ставитися до своїх грошей.

У контексті сучасних структурних змін в українському суспільстві, а також стилях життя громадян, актуальною для дорослих і молодих людей, які тільки починають свій життєвий шлях, стає філософсько-педагогічна спадщина представника [Франкфуртської школи](#) Теодора Адорно. Обґрунтовуючи актуальність теорії напівосвіти Т.Адорно у сучасних соціокультурних контекстах, М.Д.Култаєва зауважує: «Теоретична спадщина Адорно, як і діалектика просвітництва на мікрорівні його життєтворчості, спонукають до самокритики, закликають не піддаватись спокусам

інфантилізації, які у надмірі пропонує напівосвіта у суспільстві розваг и споживання» [7, с. 191]. На думку відомої української дослідниці, теорія напівосвіти є передусім діагностикою стану сучасних розвинутих суспільств, де засобами масової культури постійно продукуються такі патології, як відчуження і стани масового психозу [7, с. 153]. Отже, освітня і життєва ініціатива, подолання патерналістських настроїв, відраза до бідності мають стати ціннісною основою фінансової свободи молодих людей. Адже, - як зауважує фінансовий консультант Бодо Шефер, - надмірне споживацтво, «марнотратний спосіб життя, - рідко веде до зростання добробуту на початку шляху» [9].

**Висновки.** Зважаючи на соціальне завдання освітньої євроінтеграції та посттоталітарних трансформацій, в Україні має бути проведена в життя така концепція співвідношення людини, освіти і грошей, яка дозволила б не тільки змінити ставлення суспільства до грошей, але й сприяти формуванню умов для економічної свободи освіченої людини з високою правовою, політичною культурою, яка у своїй економічній та фінансовій діяльності керується принципом суспільної відповідальності та усвідомлює особистісну гідність.

Фінансування освіти має стати дієвим засобом забезпечення її якості. Комунікація влади з громадянами, бізнесом сприяє прозорості інвестиційних та фінансових інтеграційних процесів.

#### Література

1. Вступне слово // Постметодика. – 2007. – № 1. – С. 1.
2. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / пер. з нім. Л. Ситніченко та О. Лозінської. – К. : ППС, 2002. – 436 с.
3. Касьянов Г. Україна 1991-2007 : нариси новітньої історії – К. : Наш час, 2008. – 427 с.
4. Коврига А.В. Образование как фиктивный товар: формирование капитализма движимого знанием // Постметодика. – 2007. – № 1. – С. 6-14.
5. Кремень В.Г. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації / Постметодика. – 2007. - № 1. – С. 2-5.
6. Култаєва М.Д. Демократія і філософія: політичний заповіт К. Ясперса і виклики / М. Култаєва // *Філософська думка*. - 2016. - № 5. - С. 94-104.
7. Култаєва М.Д. Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах // *Філософія освіти*. - 2017. - № 1. - С. 153-195.
8. Монетизація освіти: як школам шукати можливості для реалізації власних проєктів . – Режим доступу <https://platfor.ma/topic/monetyzatsiya-osvity-yak-shkolam-shukaty-mozhlyvosti-dlya-realizatsiyi-vlasnyh-proektiv/>
9. Принципи багатства від Бодо Шефера. - <https://starlev.com.ua/news/pryncypy-bagatstva-vid-bodo-shefera>
10. Соціальна доктрина церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – 300 с.
11. Терепищій С. Сучасні освітні ландшафти / С.О. Терепищій. – К.: «Фенікс», 2016. – 309 с.

12. Ясперс К. Идея университета /пер. с нем. Т. В. Тягуновой; ред. перевода О. Н. Шпарага; под общ. ред. М.А. Гусаковского. – Минск: БГУ, 2006. – 159 с.

#### Literatura

1. Vstupne slovo // Postmetodyka. – 2007. – № 1. – S. 1.
2. Hofe O. Demokratiiia v epokhu hlobalizatsii / per. z nim. L. Sytnichenko ta O. Lozinskoj. – K. : PPS, 2002. – 436 s.
3. Kasianov H. Ukraina 1991-2007 :narysy novitnoi istorii – K. : Nash chas , 2008. – 427 s.
4. Kovryha A.V Obrazovanye kak fyktyvnyi tovar: formirovanye kapytalyzma dvyzhymoho znanyem // Postmetodyka. – 2007. – № 1. – S. 6-14.
5. Kremen V.H. Liudyna i osvita u vymirakh ekonomichnoi tsyvilizatsii / Postmetodyka. – 2007. - № 1. – S. 2-5.
6. Kul'taieva M.D. Demokratiiia i filosofiiia: politychnyi zapovit K. Yaspersa i vyklyky / M. Kul'taieva // Filosofska dumka. - 2016. - № 5. - S. 94-104.
7. Kul'taieva M.D. Osvida ta yii deformatsii u suchasniij kulturi: do aktualnosti teorii napivosvity T. Adorno u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh // Filosofiiia osvity. - 2017. - № 1. - S. 153-195.
8. Monetyzatsiia osvity: yak shkolam shukaty mozhlyvosti dlia realizatsii vlasnykh proektiv . – Rezhym dostupu <https://platfor.ma/topic/monetyzatsiya-osvity-yak-shkolam-shukaty-mozhlyvosti-dlya-realizatsiyi-vlasnyh-proektiv/>
9. Pryntsy py bahatstva vid Bodo Shefera. - <https://starylev.com.ua/news/pryncypy-bagatstva-vid-bodo-shefera>
10. Sotsialna doktryna tserkvy. – Lviv: Svichado, 1998. – 300 s.
11. Terepyshchyi S. Suchasnii osvitni landshaft / S.O. Terepyshchyi. – K.: «Feniks», 2016. – 309 s.
12. Yaspers K. Ydeia unyversyteta /per. s nem. T. V. Tiahunovoi; red. perevoda O. N. Shparaha; pod obshch. red. M.A. Husakovskoho. – Mynsk: BHU, 2006. – 159 s.

## ОБРАЗОВАНИЕ И РЫНОЧНАЯ ЭКОНОМИКА: ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЗАИМОВЛИЯНИЕ

С.О.Сааков

В статье рассматривается влияние рыночной экономики на образовательные процессы на глобальном и национальном уровнях. Анализируются условия коммерциализации современного образования и его последствия. Освещается роль образования и денег в стратегиях жизнестроительства современного человека. Доказывается, что финансирование образования должно стать действенным средством обеспечения ее качества.

**Ключевые слова:** образование, деньги, глобализация образования, коммерциализация образования, свобода, право, демократия.

## EDUCATION AND MARKET ECONOMY: INTERRELATION AND MUTUAL INFLUENCE

Saakov S.

The article tells about the impact of a market economy on educational processes at the global and national levels. The interrelation of education and money, the reasons influencing its evolution, factors that stimulate and hold the system of social interaction of education and the economy, social relations and human development are considered. A review of contemporary sociocultural contexts on the relationship between the philosophy of education and the philosophy of money conducted. The relationship of the market, property and freedom, the necessary conditions for market balance, ensuring human freedom and social justice are examined.

The educational aspect of the theory of money is studied, which has an interdisciplinary nature, including such scientific spheres and areas as the theory of globalization, philosophy of education, the economics of education, the theory of social management, psychology of money, social ethics, economic ethics, financial law and others. Money issues are analyzed in the context of modernization of the educational system of Ukraine: the economic dimension of education in society; education management; optimization of education financing system; educational

---

services as a product; school economics (shadow economy of the school); education as a business in the status and capital markets; how to make Ukrainian education attractive for investors. The process of the poverty spread, its depth, the critical polarization of income between social groups, the influence of these processes on the quality of education and attitudes towards it are also studied.

The integration function of education is determined for the cultural and civilizational state development, society and nation. The necessity of solving such a serious problem as the system of hidden monopolies, state bureaucracy, the absence of real economic freedom, removal of citizens from the mechanisms of social management, the lack of real democracy, control over public authorities is being justified. The conditions of the commercialization of modern education and its consequences are analyzed as well. The role of education and money in the strategies of the life-creation of a modern person is pointed out. It has been proven that education funding should be an effective means of ensuring its quality.

**Key words:** education, money, educational globalization, educational commercialization, liberty, law democracy.